

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 35 • Aralık December 2024

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut641>

Araştırma Makalesi/ Research Article

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

An Arabic-Turkish Verse Dictionary Written in the 17th Century: Tuhfe-i Âmidî

Öz

Yabancı dil öğretiminde temel başvuru kaynaklarının başında yer alan sözlükler, Osmanlı eğitim sisteminin vazgeçilmez eğitim malzemelerinden biri olmuştur. Bu dönemde başta Arapça ve Farsçanın öğretimine yönelik, farklı şekil ve hacimlerde birçok sözlük kaleme alınmıştır. Sözlük türlerinden biri de kelimelerin kolay ezberlemesine ve hafızada daha uzun süreli tutulmasına yardımcı olmaları bakımından oldukça rağbet gören manzum sözlüklerdir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda seksenin üzerinde manzum sözlüğün varlığı ortaya konmuştur. Böyle bir gayretin neticesinde tespit edilen ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî* de 17. yüzyılın ikinci yarısında Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen manzum sözlük örneklerinden biridir.

Hayatı hakkında biyografik kaynaklarda bilgi bulunmayan Âmidî mahlaslı bir şair tarafından 1088/1677-78 yılında kaleme alınan eser; mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve hâtime bölümlerinden müteşekkildir. Mukaddime ve hâtime bölümleri de dâhil olmak üzere toplam beyit sayısı 307'dir. Eserde belli bir tertip hususiyeti gözetilmeksizin 1000 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Gerek şekil gerekse de muhteva itibarıyla türünün başarılı bir örneği olan eser, aynı türdeki eserler içinde orta hacimli bir sözlük görünümündedir.

Bu çalışmada şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 181/3 numarada kayıtlı olan *Tuhfe-i Âmidî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunulduktan sonra çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, 17. yüzyıl, manzum sözlük, Tuhfe-i Âmidî.

Abstract

Dictionaries, which are among the primary reference sources in foreign language teaching, have been indispensable educational materials in the Ottoman education system. During this period, many dictionaries in various forms and sizes were written, especially for the teaching of Arabic and Persian. One type of dictionary that gained significant popularity due to its assistance in memorizing words easily and retaining them in memory for a longer time is the rhymed dictionary. In previous studies, the existence of over eighty rhymed dictionaries has been identified. One of these, *Tuhfe-i Âmidî*, which forms the subject of this study, is an example of a rhymed Arabic-Turkish dictionary compiled in the second half of the 17th century.

The author of the work, a poet with the pen name Âmidî, whose biography is not available in sources, wrote the work in 1088/1677-78. The work consists of a preface, 21 stanzas with line counts ranging from 9 to 18, and a conclusion section. Including the preface and conclusion, the total number of verses is 307. The work contains nearly 1000 Arabic words or phrases with their Turkish equivalents, without following a particular organizational pattern. The work, which is a successful example of its genre both in form and content, appears as a medium-sized dictionary compared to others of the same type.

In this study, after some evaluations of the form and content features of *Tuhfe-i Âmidî*, the only known manuscript of which is registered under number 181/3 in the Reşid Efendi Collection of the Süleymaniye Library, a translation of the text is provided.

Keywords: Classical Turkish Literature, 17th Century, poetic dictionary, Tuhfe-i Âmidî.

Yunus Kaplan*
Mustafa Özkat**

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Prof. Dr.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-

Edebiyat Fakültesi, Osmaniye/Türkiye

Elmek: yunuskaplan80@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2421-253X

** Doç. Dr.

Elmek: mustafaozkat@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6882-794X

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 11.12.2024

Kabul Tarihi: 19.12.2024

E-yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf/Citation:

Kaplan, Y. & Özkat, M. (2023). 17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (35), s. 74-113.

Giriş

Sözlükler, canlı varlık olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli dil malzemeleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalar arasında yer alır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020: 40).

İnsanlık tarihinin köklü ve kadim milletleri arasında yer alan ve tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde ihtişamlı bir yere sahip milletlerden biri olan Türkler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olmuş; önce bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla, daha sonraları ise özellikle Osmanlılar döneminde Batı'ya yapılan seferler neticesinde fethedilen yeni yerlerin topluluklarıyla yakın münasebetler kurmuştur. Bu münasebetler zamanla karşı tarafın dilini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da dil öğretiminin vazgeçilmez malzemelerinden biri olan sözlüklerin yazımını elzem hâle getirmiştir (Kaplan, 2022: 3).

Tarihî seyir içinde Osmanlı kültür havzasında hitap ettikleri kitlelerin özellikleri doğrultusunda dil öğretiminde oluşan ihtiyaçları karşılamak amacıyla farklı şekil ve muhtevada, dillerinden en az biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır. Kahir ekseri mensur olan sözlükler yanında vezin, kafiye ve nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge olan katkısıyla çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada kalıcı olma vasıflarını haiz olan manzum sözlükler de tanzim edilmiştir.

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin fesahate ve belagete uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşüncesi birinci öncelik olarak göz önünde bulundurulmuştur. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz, 2016: 53).

Dil öğrenmenin süresini kısaltmak, dil öğretimini kolaylaştırmak ve yabancı dilin kelimelerini karşılıklarıyla birlikte ezberletmek gibi amaçlarla kaleme alınmış olan manzum sözlükler, klasik dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur (Öz, 1996 s. 55). Bu eserler vesilesiyle talebelerin kelime bilgisi, ebced hesabı ve tarih düşürme, fiil çekimleri, sayılar, ay adları, yıl adları, kalıplaşmış ifadeler, tarihî şahsiyetler, mazmunlar, atasözleri, deyimler, kültüre ait kullanımlar, tercümeleriyle verilen cümleler aracılığıyla sentaks bilgisi, temel dil kuralları hatta dinî bilgilerle birlikte manzumede kullanılan bahirler ve veznin özellikleri, şiir bilgisi, taktî ile okuma, nazım şekilleri ve söz sanatları konularında temel bilgiler kazandırılarak erken yaşta şiir nosyonuna sahip olmaları da amaçlanmıştır (Doğan Averbek, 2018: 89).

Anadolu'da ilk örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde tanzim edildiği manzum sözlük yazımı, zamanla bilhassa Osmanlı tebaasındaki toplulukların dilleri olmak üzere farklı dillerde çeşitlilik kazanmıştır. Ancak hem ilmî hem de edebî anlamda ortaya çıkan ihtiyaca istinaden bu türdeki eser yazımı daha çok el-sine-i selâse tabiriyle ifade edilen Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde yaygınlaşmıştır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda manzum sözlük türünde kaleme alınmış birçok eserin varlığı tespit edilerek gün yüzüne çıkarılmıştır. Yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde her geçen gün bu eserlere yenileri eklenmektedir. Bugüne kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan ve bu çalışmanın da konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü değerlendirmeden önce bugüne kadar yayımlanmış Arapça-Türkçe manzum sözlükleri kısaca tanıtmakta yarar vardır.

1. Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

1.1. Lugat-ı Ferišteoğlu: Abdullatif İbn-i Melek (öl. 1418'den sonra) tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen ve Osmanlı'da sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak da okutulan bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar, 1993: 21, 273).

1.2. Mahmûdiyye: Eserin müellifi ve telif tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. 957/1550-51 yılı veya öncesinde telif edildiği tahmin edilen eser, Ferišteoğlu Lugatı'ne naziredir. 447 beyitten müteşekkil bu manzum sözlükte, 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker, 2015: 31-33).

1.3. Islâh-ı Merkezî: Merkez-zâde Ahmed Efendi (öl. 1556) tarafından *Ferišteoğlu Lugatı*'ne nazire olarak kaleme alınmış eser, toplam 381 beyit olup beyit sayısı 15 ile 19 arasında değişen 22 kıt'adan müteşekkildir. Eserde 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Tanrıverdi, 2008: 47).

1.4. Lugat-ı Visâli: Visâli (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından 1574 yılında hurûf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyitten müteşekkildir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır (Kaplan, 2018: 59-60).

1.5. Cevâhirü'l-Kelimât: Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından yazılan eserin tanzim tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde, Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce, 2002: 179).

1.6. Teşrih-i Tıbâ': Cihâdî (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında manzum ve mensur olmak üzere iki bölüm hâlinde yazılmış olan bu eser, 374 beyitten müteşekkildir. Manzum ve mensur her iki bölümde 1358 isim, 9 tamlama, 29 Arapça ibare, 1625 fiil ve 399 kısa fiil cümlesi olmak üzere toplam 3420 Arapça kelime, terkip ve cümleye Türkçe karşılık verilmiştir (Doğan, 2016: 18-21; Türkmen, 2023: 54).

1.7. Elfiyye: Tâlib (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında kaleme alınan eser, 108 beyitlik bir mukaddime ve 47 kıt'alık sözlük bölümünden müteşekkildir. Hurûf-ı heca tertibi üzere eliften yâ harfine kadar alfabetik bir düzende tertip edilen sözlük bölümündeki kıt'alarla birlikte toplam beyit sayısı 718 olan eserde 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Kaplan, 2024: 354-57).

1.8. İlm-i Lugat: 16. yüzyıl âlim ve şairlerinden olan ve İmadî mahlasıyla da tanınan Veli b. Yusuf (öl. 1003/1594?) tarafından kaleme alınmıştır. Manzum-mensur bir mukaddime, asıl sözlük kısmı ve hatime bölümlerine sahiptir. Eserin asıl sözlük bölümü, eliften yâ harfine kadar alfabetik bir düzene sahip, 71 kıt'adan oluşmaktadır. 5 ile 14 arasında değişen beyit sayılarına sahip bu kıt'alardaki toplam beyit sayısı 618'dir. Eserde toplam 2339 Arapça kelimenin anlamına yer verilmiştir (Uluocak & Eroğlu, 2024: 9-24).

1.9. Sükker-i Sâfi: Abdulcelil bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) tarafından 1018/1609-10 yılında nazmedilen eserin şimdiye kadar herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Arapça-Türkçe bu manzum sözlüğün varlığı, nâzımın aynı esere yazmış olduğu *Eş-Şerhü'l-Mustaffî Fî Fethi Sükkeri's-Sâfi* adlı şerhten anlaşılmaktadır (Yazar, 2024).

1.10. Seb'atü Ebhur: Abdulcelil bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) tarafından 1026/1617 yılından önceki bir tarihte kaleme alınmıştır. 51 beyitlik bir mukaddime ile beyit sayısı 6 ile 19 beyit arasında değişen 22 kıt'adan oluşmaktadır. Eserin toplam beyit sayısı 237'dir. Müellif mukaddime de eserinde hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele aldığını belirtse de sayıları az da olsa eşya ve bitki isimleri, soyut kavramlar, tanınmış kişiler ile deyim ve fiillere de yer verilmiştir (Fidan, 2023: 35-39).

1.11. Tuhfe-i Feyzî:¹ Üsküdarlı Mustafa b. Ömer b. Şeyh Mehmed (öl. 1093/1682) tarafından 1041/1631 tarihinde kaleme alınan eser IV. Murad'a (salt. 1623-1640) ithaf edilmiştir. Müellif, eserde ismi dışında Feyzî mahlasını da kullanmıştır. 11 kıt'a ve 187 beyitten oluşan eserde 810 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Ekici ve Güneş, 2023: 44-46; Sinan Nizam, 2024).

1.12. Tuhfe-i Fedâî: Mehmed Fedâî (öl. 1654) tarafından 1634 yılında *Tuhfe-i Şâhidî'*ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde, 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar, 2007: 1019).

1.13. İsbâh: Kerîmî (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eserin telif tarihi belli değildir. Ancak 1044 Ramazan (1635 Şubat/Mart) tarihli ferağ kaydına istinaden bu tarih veya öncesinde telif edildiği düşünülmektedir. Arapça mensur bir mukaddimeyle başlayan İsbâh, beyit sayısı 4 ile 80 arasında farklılık gösteren ve hurûf-ı heca tertibi üzere nazmedilen 38 kıt'adan müteşekkil olup toplam beyit sayısı, 572'dir. Eserde 1800 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Kaplan, 2022: 659-61).

¹ Şimdilik eldeki tek nüshasına göre müellif eser ismini zikretmemiştir. Eserin ismi, manzum sözlük geleneğinde tanzim edilen eserlerdeki yaygın isimlendirmelere istinaden tarafımızca tayin edilmiştir.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

1.14. Nazmu'l-Le'âl: Şeyh Ahmed (öl. 1641'den sonra) tarafından 1641 yılında tanzim edilmiştir. Toplam 664 beyit olan eserde, 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan, 2010: 209-10).

1.15. Müfîdü'l-Müstefidîn: Tertip özelliği bakımından *Tuhfe-i Şâhidî*'ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık, 2013: 84).

1.16. Sübha-i Sıbyân: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Eser, 460 beyit civarındadır (Kılıç, 2006: 69-70).

1.17. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi (öl. ?) tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde, 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

1.18. Resm-i Âli: 1177/1763 yılında Şerîfzâde Âli (öl. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Eser mukaddime, sözlük ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Toplam 498 beyte sahip olan eserin sözlük kısmını oluşturan 28 kıt'ada 1790 civarında Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Doğan, 2024: 439-442).

1.19. Şehdü Elfâz: Bozoklu Şâkir Osman tarafından (öl. 1817) 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde, 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan, 2013: 441-42).

1.20. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi (öl. 1819) tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol, 2013: 15-18).

1.21. Nuhbe-i Vehbî: Sümbülzâde Vehbî (öl. 1809) tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim anamları verilmiştir (Yurtseven, 2003: 29).

1.22. Tuhfe-i Hâcibî: Muhlis Halil Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eldeki nüshasının 1223/1808 yılında istinsah edildiği dikkate alındığında bu tarihte veya öncesinde nazmedildiği anlaşılmaktadır. 13 beyitlik mukaddimededen sonra 122 beyitlik sözlük kısmından oluşan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup Arapça 516 kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir (Uz, 2019: 4091-92).

1.23. Lugat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkildir. Eserde, 500 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ceviz & Gündüzöz, 2006: 213-16).

1.24. Tuhfe-i Fevzî: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin (öl. 1900) kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran, 2016: 88-91).

1.25. Rûhu'l-Edeb: Hayâtizâde Şeref Halîl'in (öl. 1267/1850-51) Sümbülzâde Vehbî'nin *Nuhbe-i Vehbî*'sini örnek alarak yazdığı bu manzum sözlük, 1252 beyitten oluşmaktadır. Eser, *Nuhbe-i Vehbî*'de olduğu gibi tek bir mesnevi biçiminde yazılmamış,

tasnif edilen konu girişlerinin yapıldığı kıtalar üzerinden sıralanmıştır. Konu girişlerinin yapıldığı kıta sayısı, 26'dır. Bu kıtalar elif harfinden şın harfine kadar 13 harf ile yazılmıştır. Eserin sözlük kısmında 56 manzum parça bulunmakta, mukaddime ve sebab-i tahrîr kısımları ile birlikte bu sayı 58'i bulmaktadır (Kılıçarslan, 2021).

1.26. Türkî vü Tâzî: İbn-i Kalender (öl. ?) tarafından 17. yüzyıl veya öncesinde telif edildiği düşünülen eser, mensur bir mukaddime ve 19 kıt'adan müteşekkil olup toplam 235 beyittir. Eserde, 1070 civarında kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Öztürk & Jaradat, 2021: 1100-05; Sinan Nizam, 2023: 173).

1.27. Bülgatü's-Sıbyân: Müellifi ve telif tarihi meçhul olan eser, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 18 kıt'adan müteşekkildir. Mukaddime bölümü ve takti beyitleriyle birlikte eserdeki toplam beyit sayısı 250'dir. Eserde, 1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Kaplan, 2020: 46-47).

1.28. Müellifi Meçhul Manzum Sözlük: Eserin müellifi ve telif tarihi meçhuldür. Ancak eserin şimdilik tek nüshasının içinde bulunduğu mecmuanın 1097/1685 olan tertip yılı göz önünde bulundurulduğunda XVII. yüzyıl veya öncesinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Sözlük, 5 kıt'adan müteşekkil olup toplam 45 beyittir. Eserde 203 Türkçe kelimenin Arapça karşılığına yer verilmiştir (Kuybu Durmaz & Öztürk, 2022: 443-44).

17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ve bu çalışmanın mihverini oluşturan *Tuhfe-i Âmidî* de Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen bu manzum sözlük zincirinin yeni bir halkasını teşkil etmektedir.

2. Tuhfe-i Âmidî

Ali Emîri Efendi'nin (öl. 1924) kaleme aldığı *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eser dışında, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda *Tuhfe-i Âmidî* hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Şimdilik eldeki tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numarada kayıtlı mecmuanın (vr. 174^b-183^a) sayfalarında *Manzum Lugat* ismiyle kayıtlıdır. Eser her ne kadar kataloğa bu isimle kaydedilmiş olsa da müellif eser ismine yönelik ne mukaddime ne de hatime bölümlerinde herhangi bir bilgiye yer vermiştir. Eserin ismi, manzum sözlük geleneğinde tanzim edilen eserlerdeki yaygın isimlendirme temayülüne istinaden tarafımızca tayin edilmiştir.

Ali Emîri Efendi, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de eseri gördüğünü söyleyerek matla beyti ve bazı mısraları örnek olarak aktarmıştır. Verilen bu örneklerin eldeki nüshayla bazı farklılıklar göstermesi eserin şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

2.1. Müellifi ve Telif Tarihi

Müellif eserinde mukaddime ve hatime bölümlerinde olmak üzere üç yerde zikrettiği mahlası dışında biyografisine ışık tutacak herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Böyle diyer 'abd-i fakîr ü haķîr

Âmidî-i râcî-i 'afv-ı keşîr

(Muk. 18)

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

*Çünkü bildiñ sen hisâb-ı ebcedi
Terceme temm didi târih Âmidî*

*Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât
Âmidî nazmuñ senüñ âb-ı hayât* (Hâtıme b. 5, 7)

Tezkirelerde Âmidî mahlasına sahip herhangi bir şair ismiyle karşılaşılmamaktadır. Şair ve eseri hakkında malumat veren ilk kaynak, Ali Emîrî Efendî'nin (öl. 23 Ocak 1924) 1327/1911-12 yılında yalnızca ilk cildini yayınladığı *Tezkîre-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eseridir.² Muahhar kaynakların tamamında da Ali Emîrî Efendî'nin verdiği bu bilgiler tekrarlanmıştır.

Ali Emîrî'nin Âmidî hakkında naklettiği ve oldukça muhtasar olan bilgiler, çalışmamızın konusu olan *Tuhfe-i Âmidî*'den hareketle yapmış olduğu çıkarımlardan ibarettir. Ali Emîrî, şair hakkında “Tezkireleriñ hiçbirinde ism ü resmi muharrer değildir. Manzûm bir lugat kitâbı manzûrumuz olmuştur. Şu *Lugat-nâme*'siyle isbât-ı vücûd etmeseydi dünyâya gelmemiş gibi ricâl-i mensiyyeden olacaktı. Şehrimize mensûb bir zât olduğunu ittihaz eylediği 'Âmidî' mahlası irâ'e ediyor. *Lugat-nâme*'sini merhûm FeriştEZâde'niñ kitâbından tercüme sûretiyle silk-i belâğate keşide etmiştir. Kitâb-ı mezkûreden matla' beyti ile ba'zı mısra'ları tahrîr olundu.” dedikten sonra *Tuhfe-i Âmidî*'nin matla' beytiyle eserden seçilmiş 13 mısraı örnek olarak kaydetmiştir (Kadıoğlu, 2018: 66).

Bu bilgilere göre şairin doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Âmidî mahlasını seçmiş olmasından hareketle Diyarbakırlı olduğu tahmin edilen şairin, elimizdeki tek eseri vesilesiyle varlığından haberdar olunabilmektedir. Ondan bize yâdigâr olarak kalan Arapça-Türkçe manzum sözlüğün telif tarihi olan 1088/1677-78 yılı, şairin 17. yüzyılın ikinci yarısında hayatta olduğunu göstermektedir.

Yapılan taramalar neticesinde hem tezkirelerde hayatı hakkında bilgi verilmemiş olması hem de taranan şiir mecmualarında Âmidî mahlaslı bir şiire rastlanılmamış olması, bir şair olarak şöhretinin yaygınlık kazanmadığını göstermektedir. Ayrıca manzum sözlüğünün de tek nüsha oluşu, bu eserin de yeterince tanınmadığının bir işareti olarak görülebilir.

Âmidî eserin ebced hesabıyla ilgili bilgi verdiği hatime bölümünün bir beytinde telif tarihini de belirtmiştir:

*Çünkü bildiñ sen hisâb-ı ebcedi
Terceme tem didi târih Âmidî* (Hâtıme b. 5)

Şairin yukarıdaki beyitteki “*Terceme tem*” (ترجمه تم) ifadesinin ebced değeri olan 1088/1677-78 yılı eserin telif tarihidir.

² Diyarbakır'da yetişen 217 şairin biyografisini içeren ve üç cilt olarak tasarlanan *Tezkîre-i Şuarâ-yı Âmid*'in bu birinci cildinde şair adları alfabetik olarak sıralanmış olup “elif” harfinden “zâ” harfine kadar olan 73 şaire yer verilmiştir.

2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan *Tuhfe-i Âmidî*, 32 beyitlik bir mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve 8 beyitlik hâtime bölümlerinden müteşekkildir. Mesnevi nazım şekline sahip olan mukaddime ve hâtime bölümleri de dahil olmak üzere toplam beyit sayısı 307'dir.

Âmidî besmeleyle başlayan mukaddime bölümünde Allah'a hamd ettikten sonra, Allah'ın kendi zatını bildirmek için insanoğlunu yaratarak konuşma kabiliyetini bahşedip binlerce farklı lisana sahip kılmış ve bu lisanlar arasından Arapçayı seçmiştir. Akabinde Hz. Peygamber'in de bu lisanı kullanmış olmasına dikkate çeken şair, ona salat ve selamda bulduktan sonra sebab-i telif kabilinden eseri yazma amacını açıklamıştır. Sabahladığı bir gece aklına çocukların zihnine nakşetmek amacıyla Arapçadan Türkçeye tercüme yoluyla kelime anlamlarının verildiği manzum sözlük yazmak gelmiştir. Her kıt'a sonundaki beyitlerden birinde Türkçe mısraların Arapça karşılığını verdiğini, diğer beyitte ise kıt'ada kullanılan aruz bahrini verip nasihatle bulunduğunu söylemiştir. Maksadının hüner göstermek olmayıp insanlara faydalı olmak olduğunu söyleyen Âmidî; Allah'tan mağfiret, okuyanlardan ise Fatiha talep ederek mukaddime bölümünü bitirir.

Tuhfe-i Âmidî'nin sözlük bölümü, herhangi bir tertip hususiyetinin gözetilmediği ve beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'adan müteşekkildir. Kıt'alardaki beyit sayılarının toplamı 267'dir.

Kıt'a sonlarında, söz konusu kıt'aların tanziminde kullanılan bahir ve kalıpların bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması manzum sözlüklerde karşılaşılan çok yaygın bir usuldür. Söz konusu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradaki, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradaki yer verilir (Öz, 2016: 65).

Âmidî de eserindeki 21 kıt'anın hepsinde ikişer beyitlik takti beyitlerine yer vermiştir. Bu beyitlerin ilkinde, mısraların biri Arapça cümle kalıpları diğer mısralar ise bu Arapça cümlelerin Türkçe karşılığı olacak şekilde tanzim edilmiştir. İkinci beyitlerin ise ilk mısralarında, kıt'alarda kullanılan vezin kalıpları verilirken; ikinci mısralarda ise manzum sözlüklerde karşılaşılan yaygın teamüle uygun bir şekilde "lugat okumanın ve edebî önemi, ilimle amel etme, şeytan ve nefse uymama, kanaat ve sabretme, cahillerden uzak durma, yalan söylememe, israf etmeme, tevazu, dünya nimetlerinin faniliği, açgözlülüğünden sakınma, ilim için gayret etme, dünya gamına üzülmememe, dünyanın vefasızlığı, takvanın önemi" ile "rızk derdi çekmeme" gibi ahlakî ve didaktik düşüncelere yer verilmiştir:

*În irâdet teşîrah şadrek ahî fakra' kitâb
Gönlüñ açıl sun dir iseñ kardeşum Qur'ân oğu*

*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
'İlme 'âmil ol ki yarın yaqmaya seni şamu* (Kıt. 11/14-15)

*Fânîdür dünyâ benüm cânım vatanda ol gârib
Kün gâriben fi'l-vañan yâ şâhibî ve'd-dünyâ fân*

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât

Rızık için ğam yime kim bulur seni rûzî olan (Kıt. 18/11-12)

Tuhfe-i Âmidî'nin mukaddime, sözlük kısmını teşkil eden 21 kıt'a ve hâtime bölümü aruz vezninin remel, hezec, recez, mütekârib, muzârî' ve serî' olmak üzere 6 bahrine bağlı 8 farklı kalıbıyla tanzim edilmiştir. Müellif eser tanziminde kullandığı bahir isimlerini kıt'a başlıklarında zikretmiş, takti beyitlerinde ise kullanılan kalıpları okuyucuyla paylaşmıştır. Eserdeki söz konusu bahir ve kalıpların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Kalıp	Kıt'a Numarası
Remel	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	3, 5, 9, 11, 13, 18, 19, 21
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât</i>	1, 14, 15, 17, 20, Hâtime
Hezec	<i>mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün</i>	10, 16
	<i>mefâ'îlün fe'ûlün mefâ'îlün fe'ûlün</i>	6
Recez	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i> <i>müstef'ilün</i>	4
Mütekârib	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	7, 12
Muzârî'	<i>mef'ûlü fâ' ilâtün mef'ûlü fâ' ilâtün</i>	8
Serî'	<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ' ilün</i>	Mukaddime, 2

Eserde vezin tatbikinde bütün manzum sözlüklerde görüldüğü üzere imâle, zihaf, med ve vasl gibi birtakım aruz tasarrufları göze çarpmaktadır. Bu tasarruflar içinde en sık karşılaşılanı imâle-i maksûre ve imâle-i memdûdedir. Bu iki aruz tasarrufuna en fazla Türkçe kelimelerde tesadüf edilmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde imâle-i maksûre, ikincisinde ise imâle-i memdûde Türkçe kelimelerde yapılmıştır:

Deveci n'ola cemmâl boyacıya di şabbâğ

Faķîh okumuş oldu gözediciye veķķâf (Kıt. 6/2)

At hişân oldu vü kısrak feres

Daķı ħimâr eşege deve cemel (Kıt. 2/10)

Manzum metinlerde vazgeçilmez temel ahenk unsurlarından biri olan kafiye, aynı zamanda metinlerin daha çabuk ezberlenip hafızada kalıcı hâle gelmesinde de önemli bir role sahiptir. Diğer manzum sözlük müellifleri gibi *Âmidî* de eserinde kafiyeden azami seviyede istifade etme yoluna gitmiştir. Nitekim mesnevi nazım şekliyle yazılan ve bütün beyitleri kendi içinde kafiyeli olan mukaddime ve hâtime bölümleriyle birlikte sözlük kısmını oluşturan 21 kıt'anın hepsi kafiyelidir. Sözlük kısmındaki kıt'alardan 12'si (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 19, 20 ve 21. kıt'a) mürdef, 8'i (1, 2, 3, 11, 12, 15, 16 ve 17. kıt'a) mücerred ve 1'i (13. kıt'a) ise mukayyed kafiyelidir.

Tuhfe-i Âmidî'de 1000 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Beyitlerde karşılıkları verilen kelime veya ibare sayısı 1 ile 8 arasında değişkenlik göstermektedir. Karşılıkları verilen bu kelimelerin tertibinde vezin ve kafiye icabı kaynak dil bakımından öncelik sırası gözetilmemiş, bazen Arapça bazen de Türkçe kelimelere öncelik verilmiştir:

*İzrab ne oldı urmağ **ahlak** tırâş itmek*
*Kurtulmuşa **muhallas** konulmuşa di **mevzû**'* (Kıt. 8/3)

Kānis** kazma dağı baltadur **nacak
*Hem **za'îf** oldı arığ **semîn** semüz* (Kıt. 14/4)

Tuhfe-i Âmidî, hem kıt'aların hem de beyitlerin tanziminde şekil yönünden olduğu kadar anlam münasebeti bakımından da belli bir tertip düzeninden mahrumdur. Her ne kadar bazı beyitlerde karşılığına yer verilen kelimelerin anlamca birbirleriyle olan münasebetleri bakımından tematik bir bütünlük sağlanmış olursa da bu durumu, kıt'aların ve eserin geneline teşmil etmek mümkün değildir. Bunda vezin ve kafiye belirleyici rolünü göz ardı etmemek gerekir. Anlamca tematik bütünlüğe sahip tenasüp münasebeti içinde olan birkaç beyit aşağıda gösterilmiştir:

*Arpa **şa'îr tîbn** şamandur '**ades***
*Mercümege di vü şoğandur **başal*** (Kıt. 2/3)

Şems** gündür hem **kamer** ay riğ yeldür gök **semâ
***Necm** yıldızdur velîkin **ğaym** bulut zann gümân* (Kıt. 5/9)

Bazı beyitlerde ise anlam münasebetlerinden hareketle kelime öğretimini kolaylaştırmak için birbirinin zıddı olan kelimeler bir arada kullanılmıştır:

Kül oldı remâd dağı kuma reml didiler
***Meyyit** ölidür **hayy** diridür 'abede tapmak* (Kıt. 16/2)

*Dibs bekmezdür erf[e]z oldı birinç meşlah '**abâ***
*Ramğ dirler soñ nefes öli vü diri **mât** u '**âş*** (Kıt. 19/5)

Karşılıkları verilen kelimelerin mümkün olduğunca aynı mısra içinde bulunmasına gayret edilmiş olursa da bazı beyitlerde anlamın ikinci mısralara sarkıtıldığı da vakidir. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde "'alak" kelimesinin karşılığı olan "sülük", ikincisinde ise "'aceb" kelimesinin karşılığı olan "begenmek" kelimesi ikinci mısradaki verilmiştir:

*Hem **seretāna** didi yengeç '**alak***
*Oldı sülük tenbele dirler **kesel*** (Kıt. 2/9)

*Imızganmakdur **nü'ās** oldı '**aceb***
*Di begenmek epsem olmakdur **hamûl*** (Kıt. 20/4)

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Âmidî, birçok manzum sözlük müellifi gibi bazı kelimelerin karşılıklarını verirken vezin ve kafiye icabı devrik yapı kullanımı veya tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi şeklinde birtakım tasarruflarda bulunmak zorunda kalmıştır:

Hamel kuzıya dirler milâh oldı güzeller
H'ân şufredür ammâ bozan aqçeyi şarrâf (Kıt. 6/5)

İzticâ' yatmağ yanın mektüb yazılmışdur varağ
Reb' ivler katı şaru fağ' dur yâbis kuru (Kıt. 11/7)

Kaynak dildeki bazı kelimelere hedef dilde karşılık bulmada zorluk çeken manzum sözlük müellifleri, yine kaynak dilden kelimeler kullanarak bu zorlukları aşmaya çalışmışlardır. Âmidî de Türkçe karşılık bulmakta zorluk çektiği Arapça bazı kelimelere karşılık olarak Arapça kelimeler kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde “mukavvem” kelimesine karşılık kullanılan “muhammen”, ikincisinde ise “cizye” kelimesine karşılık kullanılan “harâc” kelimeleri de Arapçadır:

Şeh'îmdür atılan oğ sihâm oldı hışaş hem
Mukavvem ne muhammen iliñ ulusı eşrâf (Kıt. 6/7)

Dağı kamle bitdür ü bürgüş pire
Di zemmi naşârâ vü cizye harâc (Kıt. 7/5)

Manzum sözlüklerin kelime kadrosunu ekseriyetle isim veya isim kökenli kelimeler teşkil eder. *Tuhfe-i Âmidî*'de karşılığı verilen 1000 civarında Arapça kelimenin de hemen hemen hepsi isimlerden müteşekkildir. Eserdeki kelime kadrosuna günlük hayatta temel ihtiyaç olarak kullanılan malzeme isimleri, beşeri münasebetlerin idamesinde iletişim vasıtası olarak ortaya çıkan kavramlar, çeşitli alanlara ait ıstılahi anlama sahip olan kelimeler ile sebze, meyve ve hayvan isimleri zenginlik kazandırmıştır. Bu meyanda aşağıdaki beyitler sırasıyla tıp terimlerini, meyve ve hayvan isimlerini havidir:

Ağrıya veca' di vü ısıtma dağı hummâ
Dümmel çıban u kayh iriñ abraşa ibrâş (Kıt. 10/6)

Çavuna bittiğ u karpuzdur cebes
Çuru üzümdür zebîb yaşdur 'aneb (Kıt. 1/3)

Sülühfâdur toşbağa hem kurbâğa
Şıfda' adur hem dağı keklük hacel (Kıt. 2/8)

Sözlükte her ne kadar karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli olsa da özellikle mastar hâlindeki fiillere de tesadüf edilmektedir:

İzrab ne oldı urmağ ahlak tırâş itmek
Kurtulmuşa muhallaş konulmuşa di mevzû' (Kıt. 8/3)

Zırğ oldu k̄asāvet hem iri oldu ru'ūnet
Çekişmege lecc dutmağa mesk nebz bırakmağ (Kıt. 16/8)

Âmidî, bazı beyitlerde aynı anlama sahip olan birkaç Arapça kelimeye karşılık olarak bir Türkçe kelime veya ibare kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Arapça “zünnâr” ve “sürre” kelimelerine karşılık olarak Türkçe “göbek”; yine Arapça “ârif” ve “âlim” kelimelerine karşılık olarak “bilici”; “tahîn” ve “kemâc” kelimelerine karşılık olarak ise “un” kelimesi kullanılmıştır:

Ƙarn boynuz raqabe gerdāndur kuşak
Şedd ü zünnâr sürre nedür di göbek (Kıt. 17/9)

‘Ârif ile ‘âlime bilici di
Yazıcı kâtib durur işdür ‘amel (Kıt. 2/14)

Kebâb olsa pişmiş di meşvâ aña
Ĥâş una ne dirler tahîn ü kemâc (Kıt. 7/11)

Eserde sayısı az olmakla birlikte bazı kelimelerin çoğul hâlleri de zikredilmiştir:

‘Ankebût oldu örümcek kara böcek ĥanfese
Hem ‘urûk oldu tamarlar sinirler old’‘aşâb (Kıt. 21/4)

Lü’lü’ incü fızza gümüş altuna dirler zeheb
Dağı boncuğdur ĥaraz cem’an küçüklerdür şığâr (Kıt. 9/2)

Manzum sözlüklerin tanzim amaçlarından biri de basit cümle yapılarıyla konuşma öğretimine yardımcı olmaktır. Bu tür eserlerde her ne kadar karşılığı verilen ibarelerin hemen hemen hepsi kelimelerden oluşsa da yer yer kısa cümle şeklindeki ibarelerin karşılığına da yer verilmiştir. *Tuhfe-i Âmidî*’de de kıt’a sonlarında Arapça cümle yapıları ve bunların Türkçe anlamlarından oluşan takti beyitleri dışında, kısa cümleler veya kelime grubu şeklinde bazı ibare ve karşılıklarına yer verildiği olmuştur:

İş ĥâlek tayyib nedür ĥâlûñ eyü ĥoşça mısın
Sellema’llâh sağ ol ey yüzi ay vechü’l-ķamer (Kıt. 3/5)

Hevâ olsa bulutlu dinür yevm-i muğayyem
Yağar ise eger ince dirler aña nefnâf (Kıt. 6/8)

Bir beyitte Arapça kelimenin (libâs) karşılığı olarak Acemce vurgusuyla birlikte Farsça karşılığı (şâlvâr) verilmiştir:

Rekb oldu kârbân dirler aña hem kâfile
Diz donı oldu libâs dirler ‘Acemce şâlvâr (Kıt. 9/7)

Manzum sözlükler hem bir edebî eser hem gramer kitabı hem de bir sözlük hüviyetine sahip olmaları itibarıyla tanzim edildikleri dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleriyle de oldukça önemli

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

edebî türlerdendir. Yazıldıkları dönemlerde dilde canlılığını muhafaza eden ancak zaman içinde çeşitli sebeplerle güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimeleri ihtiva etmeleri, manzum sözlüklerin bünyelerinde barındırdıkları dil malzemeleri arasında yer alır. *Tuhfe-i Âmidî* de tanzim edildiği dönemin dil özelliklerini yansıtan bu kabilden birtakım kelimeleri bünyesinde barındırmaktadır. “Arık (Kıt. 14/4), assı (Kıt. 18/4), bezek (Kıt. 9/3), bukağı (Kıt. 18/5), çimmek (Kıt. 10/1), çükündür (Kıt. 16/10), degirmi (Kıt. 8/2), etmek (Kıt. 1/2), güyegü (Kıt. 20/7), ılkı (Kıt. 20/9), ımızganmak (Kıt. 20/4), ırlamak (Kıt. 15/10), kakıtmak (Kıt. 6/13), karañu (Kıt. 15/4), katı (Kıt. 11/7), koçmak (Kıt. 20/6), koduk (Kıt. 4/6), kovculamak (Kıt. 16/5), savuk (Kıt. 11/1), sımak (Kıt. 19/7), sin (Kıt. 3/8), tamu (Kıt. 11/15), tolunmak (Kıt. 16/7), tuman (Kıt. 16/3), tütkü (Kıt. 4/6), ügürtlemek (Kıt. 21/6), yaldamak (Kıt. 19/4), yarlıgamak (Muk. 30)” ve “yıyлагаç (Kıt. 20/9)” eserde mevcut olan arkaik kelimelerdir.

3. Nüsha Tavsifi

Tuhfe-i Âmidî'nin şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numaralı mecmuanın (174^b-183^a) sayfalarında *Manzum Lugat* ismiyle kayıtlıdır. 194x109 (142x53) mm ölçülerinde ve her sayfadaki satır sayısının 19 olduğu mecmuada, abadî kâğıt üzerine talik hatla kaydedilmiş üç eser bulunmaktadır. Mecmuandaki eserlerin ilki, Sultan IV. Mehmed devri (sal. 8 Ağustos 1648 / 8 Kasım 1687) mütercimlerinden Seyyid Muhammed Halîm'e (öl. 1667' den sonra) ait *Netîcetü'l-Vikâye* adlı mensur *Vikâye* tercümesi (vr. 1^b-135^a); ikincisi akâid ve kelâm konularıyla ilgili *Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciye* adlı mensur eser (139^b-172^b); üçüncüsü ise *Tuhfe-i Âmidî*'dir. Eserlerin sahip oldukları yazı karakterleri ve kullanılan mürekkep üç eserin de aynı müstensihin kaleminden çıktığını göstermektedir. İlk eserin sonundaki ferağ kaydına göre mecmua, 2 Receb 1108 / 25 Ocak 1697 tarihinde Bulgaristan'ın Sofya iline bağlı İzlâdî kasabasında Ali el-Kâdı tarafından istinsah edilmiştir.

İstinsah tarihi Muharrem 1095 / Aralık-Ocak 1683-84 olan *Tuhfe-i Âmidî*; 19 satır, çift sütun ve talik hatlıdır. Başlıklar ve kıt'alarda kullanılan vezinlerin verildiği mısra'lar kırmızı mürekkeplidir.

Ali Emîri Efendi, Âmidî hakkında bilgi verirken eseri gördüğünü söyleyerek matla beytini ve bazı mısraları örnek olarak vermiştir. Verilen bu örnekler eldeki nüshayla karşılaştırılmış ve bazı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu nüsha farklılıkları, eserin şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

5. Çeviri Yazılı Metin

[Tuhfe-i Âmidî]

[174b]

1. Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm
A'zam-ı esmâ'-i 'Alîm ü Ḥakîm
2. Ḥamd ol Allâh'a ki oldur Şekûr
Kün diyicek buldı bu meknûn zuhûr

3. H̄azret-i Allāh u ‘amīmü’l-kerem
H̄ālīk-ı intāk-ı luġat u kilem
4. Z̄ātını bildirmek için ‘āleme
H̄alk idüben virdi şeref ādeme
5. Müjde hezār eyleyüben ‘ālemi
Bunca ‘avālimde berī ādemi
6. Her birini bir dil ile zeyn idüp
Sübha ile vaḥdetine ‘ayn idüp
7. ‘Ālem-i kübrā idüben ādemi
Kıldı müsahḥar aña hep ‘ālemi
8. Līk benī ādemi ḥāş eyledi
Nuṭḥ ile teşrif-i ḥavāş eyledi
9. Ādeme de virdi niçe biñ lisān
Biri ‘Arab bākī’ Acem bī-beyān
10. H̄aşrı ne mümkin ki bu bir kenzdür
Z̄ātını işbāta bu bir remzdür
11. Nuṭḥ ile teşrif idicek ādemi
Vaḥdetine virdi şehādet demi
12. Daḥı o nuṭḥ içre zebān-ı ‘azīz
İtdi lisān-ı ‘Arabīyi temīz
13. Şāh-ı rüsül ḥātīme-i enbiyā
Şāhib-i levlāk ḥabīb-i Hudā
14. Olduġı-çün eşref[i] hep kā’ināt
Nuṭḥı daḥı oldı şerīfū’l-luġāt
15. Şalli ilāhī ve sellim ‘aleyh
Mā ṭala‘at şemsü ve ġābet ledeyh³
16. Daḥı anuñ āline aşḥābına
Hem daḥı ezvācına etbā‘ına
[175a]
17. Ola şal‘āt ile selām u du‘ā

³ “Salat ve selam ona olsun. Onun nezdinde güneş ne doğmuş ne de batmıştır.”

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

- Efşah-ı kavlı ile melâ'ü's-semâ
18. Böyle diyer 'abd-i fakîr ü haķîr
Âmidî-i rācî-i 'afv-ı keşîr
19. Bir gice tenhâca iderdüm seher
Hâtıruma geldi benüm k'ey püser
20. Cem' idegör nazm ile birkaç luğat
K'ola selâsetde tebâyî' -perest
21. Tercüme ola 'Arabî Türkîye
Tâlib olan sükker ü kaymak yiye
22. Okıyan eţfâle şafâ-bağş ola
Her luğatı hâtırına nağş ola
23. Hem dağı bir kıt' a tamâm olıcağ
Derc ideyüm beytin anuñ iki şağ
24. Mışra' muñ birisi Türki' ola
Biri 'Arabiyle muķabil ola
25. Ehli bilür hayl'ce müşkil durur
Biri birisini tamâm bildürür
26. Baħrini âħirde beyân eyleyem
Nuşh-ı kelâm ile 'ayân eyleyem
27. Maķşadum izhâr-ı ma' ârif degül
Menfa' atü'n-nâs durur cüz' ü kül
28. Çünkü buyurdı o Resül-i Hudâ
Nâsa ħayırlu olana ħoş-edâ
29. Ben de ümidüm ki ola ħayr-ı nâs
Menfa' atü'n-nâs idüp iltimâs
30. Ola ki Ĥağ ide ümidüm ħabül
Yarlıgaya cürmümi 'inde's-sü'ül
31. Ĥağ ide ol kimseye cennet naşîb
Baña kıla Fâtiħa senden naşîb

32. Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün
Baħr-ı seri' matv'yi ezber kılan

I

El-Ķıf' atü'l-Ūlā Fi'r-Remeli'l-Mahzūf

1. Allāh adı Tañrı oldı hem Çalab
Di nebī peygambere mūcib sebeb
2. Ĥubz etmekdür şuya mā laħm et
Faħm kömür şem' mum odun ĥaħab
[175b]
3. Ķavuna biħħiħ u Ķarpuzdur cebes
Ķuru üzümdür zebīb yaşdur 'aneb
4. Sūħ bāzār çārşū ĥalkı ehl-i sūħ
Dār iv ĥānūt dükkān baba eb
5. Ūmm anadur daħı ĶızĶardaşa uħt
Aħ ne Ķardaş şoy şop oldı neseb
6. Şāş şarıĶdur Ķulunsuva Ķavuç
Baş re'[i]s oldı utanmaĶdur edeb
7. Fem ağızdur şefe tutaĶ 'ayn göz
Daħı ĥulĶumdur boğaz hem dāne ĥab
8. Küçücek oğlan şabī vü Ķoca şeyħ
Mer'e 'avret binti Ķız yigide şeb⁴
9. Oldı tāħūn ĥod degirmen Ķul 'ab[i]d
Hem ĥalāyıĶ cāriye ĶaçmaĶ mereb
10. Bir iki üç vāħid ü işneyn şelāş
Erba'a vü ĥamse dōrt beş an-ħaseb
11. Sitte vü seb'a semān u tis' adur
Altı yedi sekkiz ü toħuza heb
12. 'Āşir ü 'ıřrīn şelāşīn erba'īn
On yigirmi otuz u ĶırĶ bī-ta' ab

⁴ şeb: şīb N.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

13. Dağı **hamsin** elli oldu ey ağı
Altmışa **sittin** dir cümle ' Arab
14. Yetmiş **seb'in semânin** seksene
Dağı **tis'in** toksana ey bā-edeb
15. Hem **mi'e** yüz **elf** dağı biñ durur
Buña göre şay hisâb-ı muntehab
16. Söylemek oldu gümüş altun sükût
Kelimün min fizza sükût min zeheb
17. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
Sevdigüm okı luğat öğren edeb

II

El-Kıf' atü's-Şâniyye Fî Bahri's-Serî' el-Matvî

1. **Rûh** u **te'âl** ya' nî'ki var dağı gel
Olsa binâdan eşer oldu **talet**
  2. Hüş nedir **evlâ** duvardur **cidâr**
Düz **vatıy** dağıñ adıdur **cebel**
  3. Arpa **şa'ir tibn** şamandur 'ades
Mercümege di vü şogandur **başal**
- [176a]
4. Buğdaya **hınța** dağı **bürr** oldu **kaḥ**
Delmeye⁵ dirler dağı hem sirke **hal**
  5. **Enf** burun **hadd** yañağ oldu **zeḥan**
Çeñeye dirler dağı **lihye** şaḥal
  6. **Ricl** ayak **ka'b** topuk **faḥz** bud
Şadr gögüs **ketf** omuz [u] **yed** el
  7. Baldıra **sâḥ** dirsege **mirfaḥ** didi
Kür ' **amâ akra** olan başı kel
  8. **Sülühfâ**dur tosbağa hem kurbağa
Ẓıfda'adur hem dağı keklik **ḥacel**

⁵ delmeye: dügemeye N.

9. Hem **seretāna** didi yengeç ‘**alak**
Oldı sülük tenbele dirler **kesel**
10. At **hişān** oldı vü kısrak **feres**
Dağı **humār** eşege deve **cemel**
11. **Bahre** deñiz didi **semek** balığa
Milḥ nedür tuz u kaçırdu **bağal**
12. **Şüm** u **humş** şarmısağ ile noḥud
Arz yire depe nedür didi **tel**
13. **Cisr** durur köpri kemer **kañtara**
Caşş kireç bala dimişler ‘**asel**
14. ‘**Ārif** ile ‘**ālime** bilici di
Yazıcı **kātib** durur işdür ‘**amel**
15. *Lestü erā ḥüsniḳe ‘inde’l-verā*
Sencileyin dünyede görmem güzel
16. *Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*
‘Ālim odur kim ola anda ‘amel

III

El-Ḳıṭ‘ atü’ş-Şālise Fi’l-Baḥri’r-Remel

1. **Mil’aka** oldı kaşık hem dağı **mu’lak**dur ciger
Dağı **sükrüce** çanağ **kāse kadeḥ ḥüsran** zarar
  2. **Miknese** oldı süpürge süpüründidür **zibil**
Di **sifence** süngere ‘**unḳud** salḳım yün **veber**
  3. Dağı toprağdur **türāb fellāḥ** ekinci **zer’** ekin
Hem naşas **felcān** buzağı ‘**icldür** öküz **baḳar**
  4. Barışık **şulḥ** oldı hem çarışmağa di **iḥtilāt**
Çekişen ādem **lecūc** dağı şaḳınmağdur **hazer**
  5. **İş ḥālek tayyib** nedür ḥālün eyü hoşça mısın
Sellema’llāḥ sağ ol ey yüzi ay **vechü’l-ḳamer**
- [176b]
6. **Liyye** koyun kıyruğıdur **kilye** böbrekdür veli
İç yağı **şahm** u poça ‘**uş’uş** kiriş oldı **veter**

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

7. **Me'zine** oldu minâre **kubbe** künbet **vakt** ân
Hem ' **ariş** aşma ağacı yemişe dirler **semer**
8. **Hârş** ulaşmak **ferk** ovmak **kazh** arpacık şoğan
Ka'r dip hem **kafr** çöldür **kafr** sin **hemyân** kemer
9. Didiler **qazdir**⁶ qalaya qurşuna dağı **ruşâş**
Sufr tûç oldu qazanmaq **kesb** geçer yoldur **memer**
10. *Hâlifî'ş-şeytâne ve'n-nefse ve'n-nisâ'e v'ahteriz*
Tâbi' olma İblîse ' avretle nefsdan it hâzer
11. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
Nân-ı huşka it qanâ' at şabr ile her iş biter

IV

El-Qıf' atü'r-Râbi' atü Fî Recezi'l-Müşemmen

1. **Hufre** çukur girmek ' **ubür nâzır** bakan tanıq **şehüd**
Kâ'im duran **nâ'im** yatan sevmek **vedüd** doğmaq **velüd**
2. **Nukle** çerez toğan **şakar** dizmek **sil[i]**kdür dağı **nazm**
Hall zer oldu qo dimek **tâbi'** mürîd münkir **cehüd**
3. **Âfet** ü **âhetdür** belâ **qarha** cerâhatdan ağan
Qidre dinildi çölmege gölge **hû zıll** kindür **haqüd**
4. **Zâhık** durur zâ'il olan ' **âbir hû** yola girici
Lâyıq olan nedür **cedir** bu' z eyleyen oldu **hasüd**
5. Şâdlık **ferah** gâmdür **karh** kuş oldu **ţayr** yavrusı **ferah**
Eşek şıpası **hacşdür** cem' an direklerdür ' **amüd**
6. Kuşlar yuvası **vekrdür** **mühr** oldu tay **kürre** kuduq
Harmel yüzerlik tohumı [vü] tütküye dirler **vuküd**
7. **Kâhın** yalan bilicidür ' **uqqâd** ipek bükicidür
Ġazl oldu egirmek velî peygamber adı ya' nî **Hüd**
8. Çadır ipine di **ţnab** hem kıyruğa dirler **zeneb**
Göz kirpigi oldu **ceff[i]n** zıdd-ı ' adem oldu **vücüd**

⁶ qazdir: kızvîl N.

9. Oturma bilmezlerle kaç kendilerine dönme sen
Lā-teclisü'l-cühhāle ve'hrib ve 'anhüm lā-te'ūd
10. *Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün*
Her ne idersin hayr u şer yarın görürsin dir Vedūd

V

El-**Ḳıṭ'** atü'l-**Hāmisetü** Fi'r-**Remel**

1. Bāğ **kerm** ü **berr** şahrā bāğçeler oldı **cinān**
Semn yağ **rümmān** enār hem **nār** âteş **hüsn** ān
[177a]
2. Hem **şahīn** oldı yoğun ağır **şakīl** yegni **hafif**
Dağı incedür **raḳīḳ es-sā'e** dirler bu zamān
3. Şer' ile hüküm eyleyene **ḳāzī** dir cümle enām
Pādişeh **sultān** u paşadur **vezīr** hem **rūh** cān
4. **Seyf** kılıç 'akfe? hañçerdür dağı **sikkīn** bıçak
Ters ḳalkān oğ u yay **nişāb** u **ḳavs zāhir** 'iyān
5. **Zarf** ḳapdur dağı tulum **delv** ḳoğa **habl** ip
Şürbe bardaḳdur dağı küp **hābiye** eyvān **levān**
6. Çardağa dirler **murabba'** **maştaba** şuffe eşik
'**Atebe** oldı tütün hem ḳahve **bünn** ile **duḳān**
7. Ağlamak oldı **bükā** vü **zahḳ** gülmek süd **haleb**
Dağı yoğunurda **leben** ağuz **lūbe** dildür **lisān**
8. Süriye dirler **ḳaṭī'** **harūf** ḳuzı ḳaymak **zebed**
Dağı 'uşfür serçedür **ḳıṭṭ** kedi **fāre** şıçan
9. **Şems** gündür hem **ḳamer** ay **riḥ** yeldür gök **semā**
Necm yıldızdur velīkin **ḡaym** bulut **zann** gümān
10. Küçücük o kim ola ḳışlaḳ[a] **beytü'l-meştā** di
Şayf yazdur hem **rebī'** oldı bahār sünnet **ḫitān**
11. *Yā melīḫü'l-vechi ihfez yā nuzimet lek fekān*
Ey güzel yüzlü sen ezberle senün-çün nazm olan
12. *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*
Bulmak istersen sa' âdet söyleme aşlā yalan

VI

El-**Qıf**‘ atü’s-**Sâdisetü Fi’l-Kâmili’l-Müşemmeni’l-Aktaf**

1. ‘**Alf** otluğa dirler şaman şatıcı ‘**allâf**
Çü zâhid ola **şüfî** di yün şatıcı **şavvâf**
  2. Deveci n’ola **cemmâl** boyacıya di **şabbâg**
Fakîh okumuş oldu gözediciye **vekkâf**
  3. Emânet ola ‘**arî** koyun güdici **râ’î**
Ru’âf burnı kınamak dağı bilici ‘**arrâf**
  4. **Buzâk** ne ola tükruk **muḥâḥ** ne ola sümrük
Su’âl öksürük oldu yemiş şatıcı **tavvâf**
  5. **Ḥamel** kıziya dirler **milâh** oldu güzeller
Ḥân şufredür ammâ bozan akçeyi **şarrâf**
  6. **Maḥabbet** n’ola sevmek **mezemmet** n’ola sögmek
Firâşet döşemeklik dağı **milḥafe** çarşâf
  7. **Seh[i]mdür** atılan ok **sihâm** oldu **ḥişaş** hem
Muḥavvem ne muḥammen ilîñ ulusu **eşrâf**
- [177b]
8. Hevâ olsa bulutlu dinür **yevm-i muḡayyem**
Yağar ise eger ince dirler aña **nefnâf**
  9. **Müzebzeb mütereddîd** ikirciklü olandur
Temennî ne recâdur dağı ardışa **irdâf**
  10. Yatana didi **ik’ad** durana didi **iclis**
Murâd olsa oturtmak kenâra didi **iḥrâf**
  11. **Ḥabâb** dâne-i yağmur **ḥizâb** saç boyasıdur
Evün güşesi **ḳadr** ne dağı saçığı **refrâf**
  12. Dağı **naḥla** di ḥurma ‘**azâk** salkımina hem
Di **sekrân** ne ola ser-ḥoş di ma’cünciya **kennâf**
  13. ‘**İtâb** didi cefâya ‘**azâb** oldu acıtmak
Ġazab oldu kaçıtmaq dağı eskici **iskâf**
  14. **Faḥîñ** n’ola zîrek **baḥîñ** kırnı büyükdür
Tahâret n’ola pâklik ügürtleyici **nezzâf**

15. Dağı **mecre** divitdür dağı **hibre** mürekkebe
Ulu ‘ālime di **habr** ışıklı kaba **şeffāf**
16. Di bed қоқуя **rīha** dağı **rāyīha** tayyibe
Dağı **rāh** di şarāba semerci ne ola **ekkāf**
17. *Liḥāzik ceraḥetnī fu ‘ādī bi şufūfin*
Yüregüm päreledi gözüñ kirpiği şafşāf
18. *Mefā‘ ilün fe‘ ulün mefā‘ ilün fe‘ ulün*
Sefih ol kişidür ki ide mālını isrāf

VII

El-Ḳıṭ‘ atü’s-Sābi‘ atü Fī Bahri’l-Müteḳāribi’l-Müşemmen

1. **Mariż** oldı ḥaste devādur ‘ilāc
Ayu **fīl dübbe** taşağa? **cü‘** aç
  2. Gözüñ nūri **ḳurre** vü **muḳle** bebek
Dağı nāzlanmaḳ durur hem **ganāc**
  3. Yumurṭaya **beyz** ü pişir **muḳle** di
Gügercin **hamām** oldı tavuḳ **decāc**
  4. Gidersin **terūh** u gelürsin **tecā**
Yasaḳçı ḳapu geçmesi alsa **bāc**
  5. Dağı **ḳamle** bitdür ü **bürgüş** pire
Di **zemmī** naşārā vü **cizye** ḥarāc
  6. Di **ḳāle** didi hem **yeḳülü** dir
Dağı **kāne** oldı vü şişe **zücāc**
  7. **Kevākib** ne yıldız ışıḳdur **ziyā**
Yanar şem‘ aya hem didiler **sirāc**
- [178a]
8. Di **aḥmer** kızıl **esved** oldı ḳara
Dağı ‘**afz** māz u ḳara boya **zāc**
  9. Yeşil **aḥzar** u hem **beyāz** oldı aḳ
Gök **azraḳ** gönül ṭarlıḳı **inzi‘ āc**
  10. Ayuñ evveli **ḡurre** aḥiri **selḥ**
Ziyāde ḳopan toza dirler ‘**acāc**

11. Kebâb olsa pişmiş di **meşvâ** aña
Hâş una ne dirler **taḥīn** ü **kemâc**
12. *Su 'âlük 'ani'l-ḥâli ve't-ṭab'î keyf*
Ne ḥâl-i şerîfün niçedür mizâc
13. Yemezseñ yiyen bulunur gözün aç
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

VIII

El-Kıṭ' atü's-Şâminetü Fi'l-Muzâri' i'l-Müşemmeni'l-Aḥreb

1. Koğmışa didi **müntin** hem çoymış oldu **maḳlû'**
Hem daḥı **aṭvel** uzun kesilmişe di **maḳtû'**
2. Oldı **kaşir** kışacıḳ düpdüz **müsâvî** yirdür
Degirmidür **müdevver** hem orta boylu **merbû'**
3. **İzrab** ne oldu urmaḳ **aḥlak** tırâş itmek
Kurtulmışa **muḥallaş** konulmışa di **mevzû'**
4. **Hâdî** kılavuz oldu **ḳuddâm** ilerüye di
Daḥı **verâ** giridür uymış ḥod oldu **matbû'**
5. **Ṭabbâl** ṭavul çalandur žurna çalana **zemmâr**
Borı **nefire** dirler şer'an üçi de memnû'
6. **Ḳâ'** oldu kuşmaḳ adı **sa'fe** uşak çıbanı
Murd⁷ ağacına di **âs** hîz oğlan oldu **merşû'**
7. **Ḥallâḳ** yaradıcıdur yiyecek virici **Rezzâḳ**
Şaşı di **aḥvel** uçuk dutana hem di **maşrû'**
8. 'Iyd oldu bayram adı daḥı **hilâl** yeñi ay
Tü'lüle oldu sigil soḳsa yılan di **melsû'**
9. **Hâcib** nedür didi kaş **şarib** bıyıḳdur ammâ
Egriye dirler **a'vec** ağrımış oldu **mevcû'**
10. **Ġalf** oldu göñli ḳaplı 'umruh? cehâlet oldu
Yıḳılmışa di **mehdüm** yapılmışa di **maşnû'**

⁷ murd: murûr N.

11. **Hattâb** oduncı oldu baş ağrısı **şudâ**
Egilmek oldu **reka** yan uyluğına **mazlû**

12. *Yâ ‘âlimen bi-ḥālī ec‘al recā ’ī maḳbûl*
Ey ḥālūmi bilici eyle recāmı mesmû

[178b]

13. *Meḥ‘ülü fâ‘ilâtün meḥ‘ülü fâ‘ilâtün*
Li’llâh iden tevâzu‘ olur maḳâmı merfû

IX

El-**Ḳıṭ**‘ atü’t-Tâsi‘ atü Fi’r-Remel

1. **Ḳâḳ** karga **derre** tûṭî bülbüle dirler **hezâr**
Hem **hadîd** oldu demür bakır **nühâs**[dur] ey kibâr
2. **Lü’lü’** incü **fizza** gümüş altuna dirler **zeheb**
Daḫı boncuḳdur **ḫaraz** cem‘ an küçüklerdür **şıḡâr**
3. Di **muḫde** yasduğa daḫı kilim adı **bisâṭ**⁸
Mâşıṭa oldu bezekçi yañağa dirler ‘**izâr**
4. **Verd-i aḫmer** kırmızı gül oldu **reyḫân** feslegen
Didiler ev ḳoñşusına **câr** hem daḫı **cevâr**
5. Di **cerâd** oldu çekirge **baḳḳ** üvez sinek **zübâb**
Ra‘d oldu yıldırım hem **şâ‘ıḳa** yaşmak **ḫumâr**
6. **Berḳ** şimşekdür **muşâhib** yâr dirler hem **nedîm**
Toḡrı oldu **müstakîm** ilden utanmak ya‘nî‘**âr**
7. **Rekb** oldu kârbân dirler aña hem **ḳâfile**
Diz donı oldu **libâs** dirler ‘Acemce şâlvâr
8. **Dikke** uçkur **raḫlebe** ḳasıḳ **ḫuzâl** avlı **ḫarîm**
Çıḳ dimek **aḫrec** velî vezn itmege dirler ‘**ıyâr**
9. **Ġalk** oldu bağlamak **i‘ber** içerü gir dimek
Mısyede oldu duzaḳ avlanmışa dirler **şikâr**
10. Hem **ḫüs[ü]n** oldu güzel daḫı güzelcedür **ḫüseyn**
Saḫ ṭam üstine dirler **sakf** örtülmüş duvar

⁸ Vezin tutarsız.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

11. Nerdübân olsa ağaçdan didiler **süllem** aña
Taşdan olursa **derec** dirler ü şakşıya **fehâr**
12. *Ķad veĶa' Ķalbi ilâ zâke'r-reşâ mâli mecâl*
Gönlüm ol ra' nâya düşdi Ķalmadı bende firâr
13. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*
Sen eger ağla eger gül fân'dür her ne ki var

X

El-Ķıf' atü'l-' Âşiretü Fi'l-Hezeci'l-Müşemmeni'l-Mekfûf

1. Ķusl itmege çimmek daĶı di ıalgıca **Ķavvâş**
Âb-deste **vuzû** didiler ü avcıya **Ķannâş**
2. **Mizâb** oluĶ u **muĶrim** iĶrâm giyendür
Nâ-mahrem ü **mahrem** hış[ı]m u ecnebî eşĶâş
3. Ķara şakıza **zift** daĶı **Ķayr** di Ķatran
Bâtil oĶıdan **Ķass** u oĶıyan daĶı **şemmâş**
- [179a]
4. **Ķayf** oldu Ķonak daĶı ziyâfetgehe **mazîf**
Meşy oldu Ķadem yürimesi **devs** durur baş
5. Emruda di **incâş** ile ' accûra di **Ķışşâ**
Ķârî di Ķoca yemişine erige **iccâş**
6. Ağrıya **veca'** di vü ısıtma daĶı **Ķummâ**
Dümmel çıban u **ĶayĶ** iriñ abraşa **ibrâş**
7. **Ķarz** oldu ödünç **neyl** irişmek di murâda
Boş oldu **şıf[ı]r** iz arayana didi **Ķaşşâş**
8. **Dem** Ķan u **cerâĶat** yara **bür'** şaĶalmaq
' **IrĶ** oldu ıamar ' **alk** le'im ' **allaĶ** olur aş
9. *Lâ-yenfa' uke'd-dîn izâ lem yeke iĶlâş*
Olmaya dâmün nef i eger olmaya iĶlâş
10. *Mef' ulü mefâ'ilü mefâ'ilü fe' ulün*
Terk it ıama' ı oĶuñı at daĶı yayuñ yaş

XI

El-Kıtt' atü'l-İhdâ ' Aşere Fi'r-Remeli'l-Müsemmeni'l-Makşûr

1. 'İlm bilmek **kar**' oğumak **hâr** ıssı kem ne **sû**'
Berd şavuk hem **berd** tolu yağışı **hüs**n eyü
  2. **Eksere** çok di **eğalle** az şaymağdur 'aded
Şavt âvâz **hiss** şanmak **cem**' a didiler kamu
  3. Bir kişi olsa yalnız aña didiler **vaḥîd**
Hem **ferîd** olsa nazîri yok dimekdür ol **hû**
  4. **Neml** karınca vü **enbûb** lüledür kurna **cürn**
Acıdan nesne **elîm varık** gümüş **vaşîd** kapu
  5. **Va**'za öğüt di **tażarru**' zârlik itmek durur
Ezn sözi diñlemek daḥı şafâ **cefâf** kuru
  6. **Ẓığş** bir bâğ çubuğına dirler daḥı **sâkıb** yanan⁹
Duḥn darudur di **şalşâl** balçığa olsa kuru
  7. **İzticâ**' yatmak yanın **mektûb** yazılmışdur varağ
Reb' ivler katı şaru **fağ**' dur **yâbis** kuru
  8. Gün batan yire di **magrib** batıcak dirler **gurûb**
Matla' oldı doğacak yir **ceyyide** dirler eyü
  9. Yol **nesak**dur hem **tarîk şeh**r oldı ay u yıl **sene**
Kaşy uzak **gâyet** âhirdür daḥı **meşhûn** tolu
  10. **Mürtefağ** dirler ayak yolına **selledür** sepet
Hem **şabîh** gökçek **kabîh** çirkin ü **naḥl** oldı aru
  11. Daḥı **iḥşân** gizlemek 'adil hağ üzre hüküm iden
'Â'il oldı zulm iden **ciyddür** boyun **ğuşâ**' kuru
- [179b]
12. Hem **mebî**t oldı gice yatağı kap oldı **gılâf**
Ẓırs dişdür **naḥb** müddet **ğill** kin **rukâd** yuğu
  13. **Şülle** bölük çokluğu **zefîr** eşek âvâzıdur
Hem **nehik** oldı **fesîh** giñ **naḥs** bed **nemîm** kovucu¹⁰

⁹ Vezin tutarsız.

¹⁰ Vezin tutarsız.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

14. *În irâdet tenşirah şadrek ahlî fakra ' kitâb*
Gönlün açılısun dir iseñ kardaşum Qur'an oğu
15. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
' İlme ' âmil ol ki yarın yaqmaya seni tamu

XII

El-Kıf' atü's-Şâniyetü ' Aşere Fi'l-Mütekarib

1. **Yeķüm** nevm oldı **ķabâ**'il ümem
Raķad daħı dirler uyusa **âdem**
2. **Sine** ğaflet oldı **sümüvvdür** nişân
Daħı **yevm** gündüz ikizler **tev'em**
3. **Ħiş[ı]m** akrabâdur **Ħaş[ı]m** müdde'î
Ħaķir oldı alçaķ **ķalîlü'l-himem**
4. **Ekâbir** ğanî oldı **dervîş** faķir
Daħı **maġz** keçi kıoyundur **ġanem**
5. Kıayık **zevraķ** oldı **sefine** gemi
Baħîl oldı nekes¹¹ ü sancaķ **'alem**
6. Daħı **baĥĥ** ördek durur **vezz** kıaz
Gelin[dür] **'arüs** dirhem oldı **direm**
7. Tamunuñ adıdur **cehennem sa'ir**
Didi cennete **'adn** u **dâru'n-na'im**
8. Di **şübķāk** tākā daħı pencere
Velî tencere **dist** kıoķmaķ ne **şemm**
9. Daħı **şavm** oruçdur nemâz ĥod **şal'ât**
Di **ebkem** ne dilsüz şaġırdur **aşam**
10. Bayılmış ne **maġmā** vü **mecnün** deli
Cerezdür havuç **left** oldı ĥalem
11. **Leziz** oldı [vü] tatlı **mürr** acıdur
Merâre durur öd ü **cüddur** kerem

¹¹ nekes: mâķab N.

12. **Ḳadīd** oldu başdurma **hamz** ekşidür
Meşārīn bağırsağ düş azmak **halem**
13. Dağı **hāye** taşak öñe **ḳabl** di
Veteddür kazık **hūzn** oldu elem
14. **Yemīn** sağ oldu vü şoldur **şimāl**
Di **fevk** yukaru **taht** aşağa ne‘ am
[180a]
15. Di ḳoltuḳ içi **ibt** diz **rükbedür**
‘**Azuddur** bilek hem sefeldür **sülem**
16. Dağı **ḳar**‘ u **yaktīn** ḳabaḳdur velī
‘**Asākīr** ne leşker ḳadırlar **hıyem**
17. *Ḥabībī melīhū’l-veceh keyfe a‘mel*
Güzel yüzlüsin sevdiğüm n’eyleyem
18. *Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ül*
Yemez ‘āḳil olan bu dünyāda ḡam

XIII

El-Ḳıṭ‘ atü’s-Şālīšetü ‘Aşere Fi’r-Remel

1. **Levz** badem **cevz** ḳoz ‘avretli er ḥod **zevc**dür
Dağı **zevc** iki ‘aded ‘avret nişanı **fercdür**
2. Oldı elmanuñ adı **tüffāḥ mişmiş** ḳaysıdur
Evc-i a‘lā yukaru adı maḳāmuñ **evcdür**
3. Hem çuval ‘**idl** ḳabuḳ **ḳısr** u **sefercil** ayvadur
Di **miselle**ye çuvaldız düşürölmek **dercdür**
4. **Tīn** incir **lebn** kerpiç dağı **meşt** oldu daraḳ
Remḥ mızraḳ **depe** yumruk dağı ṭalḡa **mevcdür**
5. Sürme **kuhl** u **mikhale** ḥod sürmedāna didiler
Ekta‘ u **eşell** çolaḳ aḳsaḳ nedür **a‘recdür**
6. Hem **sivār** oldu bilezik küpeye dirler **ḥalaḳ**
Ḳışlaya **meştā** kemik ‘**azm** u çayır ḥod **mercdür**
7. **Sedy** emcik **raż**‘ emmek emdirene di **rażī**‘
Hem **serīr** oldu beşik iger adı hem **sercdür**

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

8. **Merşeha** oldı tegelti **rekb** üzengi **na** l nal
ĶabĶaba na leyn dirler maşraf adı **ħarc**dur
9. *Men ‘amel bi’ş-şer‘i Ķad fāze’t-ṭariĶe’l-vazaħi*
Şer‘ ile iden ‘amel ĶaĶĶa yolu enhedür
10. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt*
Dünyānuñ yoĶdur vefāsı cümle herc ü mercdür

XIV

El-Ķıṭ‘ atü’r-Rābi‘ atü ‘Aşere Fi’r-Remeli’l-Maħzūf

1. **İbn** oĶuldur **bıkr** kız Ķarı ‘**acūz**
Şāme biñ kirpik **cefn erħaş** ucuz
  2. **Ķum** u **iĶ** ad Ķalk otur ‘**ālī** yüce
MiṭraĶa oldı ĶekiĶ **debbūs** topuz
  3. ‘Avretüñ evlādına dirler **rebīb**
Ṭaşraya ĶıĶmaĶa dirler hem **bürüz**
- [180b]
4. **Ķānis** Ķazma daħı baltadur **nacaĶ**
Hem **za’if** oldı arıĶ **semīn** semüz
  5. Ṭurna **kürk** ü gürke dirler **ruħām**
Daħı **ħātem**dür yüzük **ebleh** oĶuz
  6. ‘**Amm** Ķayn ata **ħamā** Ķayn anadur
Ķazū şey keĶidür [ü] hem **ketf** omuz
  7. **Le’ab** oldı oynamaĶ hem **ba** l er
Daħı **nā’im** yumuşaĶ u **nezaĶ** yavuz
  8. Daħı **zürzür** di şıĶırcıĶ Ķuşına
AñlamaĶ **feh**m ü işāretdür **rumüz**
  9. *Kem ṭariĶ Ķaşşeke’l-ħelvā semīn*
NiĶeler aldar seni ṭatlu semüz
  10. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt*
‘Ömrüñ āħir oldı bilmezsin henüz

XV

El-**Ḳıṭ'** atü'l-**Hâmisetü ' Aşere**

1. **Ferve** kürk ü post **cild** ü taş **hacer**
Ḳurı **yâbis raṭb** yaş **meşel** semer
  2. Başda kâkül olsa dirler **za' za' a**
Nice **kemdür** nite **mişl** ü **in** eger
  3. **Keyf** vaşfa şaymağa **kem** şordılar
Şu' be budağ **neẓr** adağ **rahle** sefer¹²
  4. Ḳarañu **zulümât nür** oldı ışık
Didiler **şeyḥeyn** Ebū Bekr ü ' Ömer
  5. Dağı **şihreyn** oldı ' Osmān u ' Alī
Bunları sevmek gerek ey mu' teber
  6. Hem kıyâmet günidür **yevmü'n-nedem**
Ġaşş ışırmağ **ḳubl** öpmek çek ne **cer**
  7. Gözyaşı **dem'** oldı ağzuñki **lü' âb**
Muḥḥ beyin ḳulağ **üz[ü]n** alın ne **ṭar**
  8. **Mekke** vü **Yeşrib Medīne Ka'** bedür
Ravza-i sultān-ı kevneyne maḳar
  9. **Belde** dirler şehre vü kûy **ḳaryedür**
Bıçığıya **minşār** u **ḳuddüm**dur keser
  10. **Nehr** ırmağ **şürb** içmekdür **gınā**
Irlamağdur örgülü şaça **zafer**
  11. **Bevdür** sidik ü **gâ'it** boğ durur
Yankesic'oldı **ṭarafşāl'** hem **ṭarar**
- [181a]
12. Aḥura **iştabl cübb** di ḳuyuya
Hem şamanlık **metben** oldı bil **mer**
  13. Oldı benden bu kitāb a' lā nişān
Sāre minni't-tercüme ḥüsnü'l-eşer

¹² sefer: semer N.

14. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
Bir luğat bilmek bütün dünyâ deger

XVI

El-**Qıf' atü's-Sâdis ' Aşere Fi'l-Hezeci'l-Mekfûf**

1. **Mûs** ustura[dur] 'aşr nedür ya' nî'ki şıkmağ
Naşb ağacı dikmeklige [di] **hanç** ne boğmağ
2. Kül oldı **remâd** dağı kuma **reml** didiler
Meyyit ölidür **hayy** diridür 'abede tapmağ
3. Bekçiye di **hâris** ü **tabâb** oldı tuman hem
Sebzeye didi **bağl** u hem **varağ**a yaprağ
4. **Hırfet** ne durur şan' at u **mağtab** odun evi
Mismâr di miha vü ayak kabına **başmağ**
5. **Half** oldı yemin ü yemin idici di **hallâf**
Kızb oldı¹³ yalan dağı **gamazdur** kocılamak
6. Korkuya didi **ru'b** dağı **havf** didiler
Koç oldı **keş** dağı 'uruc yuğaru ağmağ
7. Cibrile di **Rûhu'l-kuds** ü zahmete **nâşib**
Gassâk cehennem iriini **vağb** tolnmağ
8. **Zırğ** oldı kaşâvet hem iri oldı **ru'ünet**
Çekişmege **lecc** dutmağa **mesk nebz** bırağmağ
9. **Kellüb** didi kelbetene **mısfâh** ne kefgir
Turp oldı **fücl** 'üd çubuk **münher** ağmağ
10. Oldı **fül**¹⁴ bağla vü çükündür ne ola **bencer**
Nîl oldı çivit **cedy** nedür didiler oğlağ
11. *Men ya' temidü'd-dehre fekad sâre zebülen*
Dünyâya gönül bağlayan âdem olur ağmağ
12. *Mef' ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ülün*
Tağvâya çalış tâ ki vire **Hağ** saña uçmağ

¹³ oldı: olan N.

¹⁴ oldı fül: fül oldı N.

XVII

El-**Ḳıṭ'** atü's-Sâbi' 'Aşere Fi'l-Azrabi'l-Mahzûf

1. **Dübb** ayudur **zi' b** kurd **aḳvâ** ne pek
Büm baykuş dilki **şa' leb** zann **şek**
2. **Zemy** naşrânî yehūdîdür **cehüd**
Kelb ü **hünzîr** bir toñuz biri köpek
[181b]
3. Tavşana **erneb** di ceyrana **ğazâl**
Nemr dirler kaplana saḳız 'ilek
4. Oldı **esed** arslan sırtlan ne **fahd**
Nedy çi **selc** oldı qar **minḡal** elek
5. Buz **celîd mîzân** terâzû daḡı **raṭl**
Oldı batman **şâ'** u **keyl**[dür] ölç[üc]ek
6. Hem **zirâ'** arşun di **şibr** oldı qarış
Lahf yorḡan daḡı **ferş** oldı döşek
7. **Ḳuṭn** penbedür di **hallâc** atıcı
Yaḡmura dirler **maṭar ḡarîr** ipek
8. Barmaḡuñ başlarına di **enmüle**
Zıfr tırnaḡ **zaby** geyik tar **ḡaznak**¹⁵
9. **Ḳarn** boynuz **raḡabe** gerdândur kuşaq
Şedd ü **zunnâr sürre** nedür di göbek
10. **Batn** qarın **zahr** arḡa daḡı **ezer**
Vizr günâh u **zırr** düğme **reşş** ek
11. Didi **ḡayyât** terzidür **işrab** ne iç
İgneye **ibre talebdür** istemek
12. Şusuza ' **aşşân** dirler aḡsırık
' **Aşş** oldı hem **teşāvüb** esnemek
13. Ey birâder irişür taḡdîr olan
Ḳad yüşîbük yâ aḡî mâ ḡuddirek

¹⁵ Vezin tutarsız.

14. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
Ögret oğluña edeb sen küçücek

XVIII

El-**Qıf'** atü's-**Şâmin** 'Aşere Fi'r-Remeli'l-Müşemmen

1. Ejdehâ **su' bân** oldu dahı **hayy**edür ılan
Hem 'aşîr oldu şıkılmış **şîre** vü **fetk** ayrılan
  2. Qorqudıcıdur **nezîr** hem yaramaz işdür **feriyy**
Qatf oldu devşirilmiş **melyd**ür uzun zamân
  3. Didiler gügercinüñ âvâzına **şavt-ı hedîr**
Nâ-halef bed eyü olursa **halef**dür oğlan
  4. **Rebh** aşşı **harb** ceng balçık kara olsa **hummâ**
Yapıcı **bennâ** vü **şâlih** eyüdür **ikâf** palan
  5. Hem **mesed** lifden örülmiş ip bukağudur **şafd**
'Ayy zahmet terk **da'** **meknün** durur gizlü olan
  6. **Cezr** otsuz hem şusuz yirdür **şurâh** oldu meded
Hem 'akab ökçe 'akîb oğuldan olan oğlan
- [182a]
7. Kaçmağa dirler **nüşüz** u çıkmğa dirler **bürüz**
Guşsa **esâ'**[dur] **fetâ** yigit **le'im** bed aşl olan
  8. **Mâ'-i carî** di aqarşuya vü **râkidd**ür duran
Hem göle dirler **gadır** dahı **ebedd**ür cavidân
  9. Hem **ufk** oldu gök eţrafı vü **fecr** oldu şabâh
Yatsu vâqtine 'işâ' gice 'işâdur yılan
  10. **Leyl** gice **istivâ** gün ortası aḡşâm **mesâ**
Hem **zevâl** dirler geçerse gün müsâviden bir an
  11. Fânîdür dünyâ benüm cânum vatanda ol ġarîb
Kün ġarîben fi'l-vaţan yâ şâhibî ve'd-dünyâ fân
  12. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
Rızq için ġam yime kim bulur seni rüzî olan

XIX

El-**Qıṭ'** atü't-Tāsi' a 'Aşere Fi'r-Remel

1. **Qırfe** darçındur daḥı **fūlfūl** büber **heyin** yavaş
Gömlege dirler **qamış** el ditremekdür **irti' āş**
2. **Zevk** tatmaḥdur kıracak **naḳz** **mincedür** oraḳ¹⁶
Veḡy ceng **sened** dayaḳ dirler **qıtāla** hem şavaş
3. Hem **şefā** dirler kenāra **cürf** dirler dereye
'**Abeş** eşvāb oyunu daḥı **metā'** oldı qumaş
4. 'Uşş kuşlar yuvasıdur **gaşş** oldı yaldamaḳ
Bey' şatmaḳ **iştirā** almaḳ geçinmekdür **ma' āş**
5. **Dıbs** bekmezdür **er[e]z** oldı birinç **meşlah** 'abā
Ramḳ dirler şoñ nefes öli vü diri **māt** u 'āş
6. Mā' -i şāfidür **qurāh** daḥı bulanıḳ 'akrdur
Gözlüğe dirler 'avīnāt¹⁷ u **hılāle** minkāş
7. **Fahl** erkek **kesr** şınmaḳ daḥı **cebhedür** alın
Kümm yīndür zeyl etek örtmek ne **setr** açmaḳ ne **fāş**
8. *Leyse men yaḡleb ke-men yaḡleb şedā yed nefsihī*
Nefse ḡālib olmayan uymadı ḡalb ile şavaş
9. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Bu meşeldür kim yanar quru yanında niçe yaş

XX

El-**Qıṭ'** atü'l-'İşrüne Fi'l-Hezeci'l-Ahreb

1. Kir **vesaḥ** biçmek **haşād** **fūls** oldı pul
Müntaḳim haşmın yeñen **seby** ḳul
  2. **Ḥaml** yükdür götüren **hammāl** anı
Saḥb çekmek **ermele** 'avret ne dul
- [182b]
3. **Bellū' a kehriz** yir altı naḡz u maḡz?
Didi **şeytān** iblāse hem dīve **ḡül**

¹⁶ naḳz: naḳṭ N.

¹⁷ 'avīnāt: 'avīnāk N.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

4. İmızganmağdur **nü‘âs** oldı ‘**aceb**
Di begenmek epsem olmağdur **hamûl**
5. Dağı **ikrâh** oldı igrenmek dağı
Oldı şâlih kişiler şer‘an ‘**udûl**
6. **Hâzn** çoçmak didi ‘**uryân** çıplağa
Şib‘ tokğdur **bezle eşvâb** oldı çul
7. Dede **cedd**dür **sibṭ** hod kız oğlıdur
Güyegü **şahr** oldı zencirdür **ğalûl**
8. Kırlağuç **ḥuṭṭâf** u **ḥuffâş**¹⁸ yarasa
Hem **kelefdür** yüzde şiş gamdur **melûl**
9. Di **devâb** ılқыуа **küfv** oldı nazîr
Yıylagaç **şemmâmedür** dönmeç **nükûl**
10. İt itâ‘ at her ne emr itdi Nebî
Kün muṭî‘an ḥabbe-mâ ḳâle’r-Resûl
11. *Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât*
‘İlme sa‘y it ḳalmayasın tâ cühûl

XXI

El-Ḳıṭ‘ atü'l-Ḥâdî ve'l-‘İşrûn Fi'r-Remel

1. **Ġarḳ** batmağ **naḳb** delmek yüze örtilen **niḳâb**
‘**İṭḳ** âzâd ‘**unḳ** gerdân buluda dirler **sehâb**
2. Didiler **aḳlef** sünetsüz âdeme **mizmâr** düdük¹⁹
‘**Ayn-ı elvân** yün atılmış **naḳş** guşşalar **kirâb**
3. Oldı **ıḳ‘as** gögsi çıkan burnı yaşşı **eftasa**
Ḳarañu oldı **ğalas** yaş otlara dirler ‘**ışâb**
4. ‘**Ankebût** oldı örümcek ḳara böcek **hanfese**
Hem ‘**urûḳ** oldı tamarlar siñirler oldı‘**aşâb**
5. **Şecc** baş yarılmasıdur **ḳaḥṭ** kıtlıḳ **zenb** suç
Ya‘c ḳarın çatlamağdur hem ucuzluğdur **ḥışâb**

¹⁸ ḥuffâş: ḥuşşâf N.

¹⁹ sünetsüz: sünnetsüz N.

6. **İlhes** oldı dil çıķarmaķ hem **tıhāl** oldı ıalaķ
Cürm günāhdur daķı **iřm** ügürtlemekdür **intiķāb**²⁰
7. Çulķa **ķā'ik ümmi** yazmaz kend'özin gören **merec**
Hem şamanyolı **mecerre** yıldıza dirler **řihāb**
8. *İn talebet lek nedīmen ĥuz bi-yedik za'l-kitāb*
İster iseñ yār u řāķib iřte saña bu kitāb
9. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Ezber eyle bu remel baķri durur temme'l-kitāb

[183a]

[Ĥātıme]

1. Gel ĥisāb-ı ebcedi bil ey oğul
Kim saña lāzım olur eyle şuğul
2. Bir elifdür bā iki vü cīm üç
Yāya dek ondur ĥisāb it dime güç
3. Daķı yādan ķafa dek şay on on
Kāf da yüz oldı ey řāķib-fünün
4. Kāfdan ġayna varınca yüz yüz it
ġayn olınca biñ olur bil ey yigit
5. Çünkü bildün sen ĥisāb-ı ebcedi
Terceme temm didi tārīķ **Āmidī**
6. Kim añarsa ĥayr ile bu ķulını
Ĥaķ müyesser ide doğrı yolını
7. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Āmidī nazmuñ senün āb-ı ĥayāt
8. İster iseñ āķiret dünyāyı řat
[...]²¹
Temme'l-kitāb bi-feyzi'l-melikü'l-vehhāb 1095 fī-ğurre Muķarrem

²⁰ **cürm** günāhdur: **cürm**dür günāh N.

²¹ Yazma nüshada boş bırakılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı geleneğinde kaleme alınmış olan ve şimdiki kadar yapılan çeşitli çalışmalarla varlığı ortaya konmuş Arapça-Türkçe manzum sözlükler hakkında özet mahiyetinde bilgiler verilmiş, akabinde bu türün yeni bir halkasını teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak çeviri yazılı metni aktarılmıştır. Eser üzerinde yapılan incelemeler neticesinde dikkatleri çeken belli başlı özellikler aşağıda özetlenmiştir.

Tuhfe-i Âmidî, hayatı hakkında tezkirelerde hiçbir malumatın bulunmadığı Âmidî mahlaslı bir şair tarafından 1088/1677-78 yılında tanzim edilmiştir. Şimdilik eldeki tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numaralı mecmuanın (vr. 174^b-183^a) sayfalarında kayıtlıdır. Ali Emîri Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmidî*'de eseri gördüğünü söyleyerek eserden bazı örnek beyit ve mısralar vermiştir. Söz konusu örneklerin bu çalışmada kullanılan nüshayla bazı farklılıklar göstermesi, şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

Çocuklar için kaleme alınan eser, mesnevi nazım şeklinde 32 beyitlik bir mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve yine mesnevi şeklinde 8 beyitlik hâtime bölümlerinden müteşekkil olup toplam beyit sayısı 307'dir. Manzum sözlük türündeki yaygın geleneğe mütenasip bir şekilde *Tuhfe-i Âmidî* de okuyucuya ahlakî ve didaktik çeşitli mesajların verildiği ikişer beyitlik takti beyitlerine yer verilmiştir.

Aruz ve kafiye bakımından geleneğin çizdiği kuralların başarıyla tatbik edildiği, 1000 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verilen *Tuhfe-i Âmidî*, gerek tanzim ve tertip şekli gerekse de muhteva itibarıyla diğer manzum sözlüklerle benzerlik göstermektedir. Müellif, diğer tuhfe müellifleri gibi bazı kelimelere Türkçe karşılık bulmada zorluk çekmiş ve bu durumu Arapça kelimelerle karşılama yoluyla aşmaya çalışmıştır. Büyük oranda isim ve isim kökenli kelimeler tercih edilmekle birlikte fiillere de yer verilmesi, bazı kelimelerin çoğul hâllerinin kullanması, bazı mısralarda anlamca birbirinin zıddı olan kelimelerin seçilmesi ve yazılmış olduğu dönemin dil hazinesine zenginlik katan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimeleri bünyesinde barındırması, *Tuhfe-i Âmidî*'nin aynı türdeki diğer eserlerle benzerlik gösteren ortak yanlarıdır. Eser, hem toplam beyit sayısı hem de ihtiva ettiği kelime sayısı bakımından eldeki mevcut Arapça-Türkçe manzum sözlükler içinde orta hacimli bir manzum sözlük hüviyetindedir.

Sonuç olarak ana hatlarıyla üzerinde durulan ve gerek şekil gerekse de muhtevasıyla diğer manzum sözlüklerle benzerlik gösteren *Tuhfe-i Âmidî*, hem klasik Türk edebiyatının eser hazinesine hem de manzum sözlük türüne zenginlik katan önemli bir eserdir.

Kaynakça

Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.

Boran, U. (2016). Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: *Tuhfe-i Fevzî*. *Şarkiyat Mecmuası*, 28, s. 73-154.

- Ceviz, N. & Gündüzöz, S. (2006). Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf. *Ekev Akademi Dergisi*, 10(29), s. 211-30.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, s. 85-114.
- Doğan Averbek, G. (2019). Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, s. 62-83.
- Doğan, H. (2016). Budinli Cihâdî ve 'Teşrîh-i Tıbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü. *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), s. 16-32.
- Doğan, H. (2024). Tuhfe Literatürüne Ek: Şerîfi-zâde Âlî ve Resm-i Âlî Adlı Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 8(2), s. 435-459.
- Ekici, H. & Güneş, İ. (2023). *Feyzî-i Üsküdârî Arapça-Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Eliaçık, M. (2013). Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfidü'l-Müstefidîn ve Büyük İstinsâhî Farklar, *Turkish Studies*, 8(13), s. 81-93.
- Fidan, Z. (2023). *Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisârî'nin (ö. 1618'den sonra) Şerh-i Seb'atu Ebhur Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlük Şerhi (İnceleme-Tenkitletli Metin)* (Doktora Tezi), Sakarya Üniv.
- Gülhan, A. (2010). Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 2(2), s. 201-225.
- İnce, Y. (2002). Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), s. 175-182.
- Kadioğlu, İ. (2018). *Tezkire-i Şu 'arâ-yı Âmid*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lûgat-ı Visâlî. *Dede Korkut Dergisi*, 7(15), s. 54-75.
- Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 41-70.
- Kaplan, Y. (2022). Kerîmî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, s. 654-671.
- Kaplan, Y. (2022). Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rûknî'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankıviç). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), s. 485-531.
- Kaplan, Y. (2024). 16. Yüzyıldan Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Elfiyye. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 351-73.
- Kılıç, A. (2006). Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, s. 65-77.

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

- Kılıçarslan, O. (2021). *Rûhu'l-Edeb/Arapça-Türkçe Manzum Sözlük*. İstanbul: Grafiker Yay.
- Kuybu Durmaz, E. & Öztürk, Z. (2022). Müellifi ve Telif Tarihi Bilinmeyen Arapça-Türkçe Bir Manzum Sözlük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(42), s. 437-465.
- Manzum Lugat*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 181/3.
- Muhtar, C. (1986). İslâmda Sözlük Çalışmaları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, s. 363-70.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, P. (2015). *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*. Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, F. H. (2013). Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdü Elfâz'ı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), s. 428-62.
- Öztürk, Z. & Jaradat, S. (2021). "İbn Kalender'in Manzum Sözlüğü: Türkî vü Tâzî", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), s. 1093-1150.
- Sarı, M. (2004). *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2023). *Türk ü Tâzî, İbn-i Kalender'in Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2024). Manzum Lugat (Mustafa B. Ömer/Feyzî-i Üsküdârî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/manzum-lugat-mustafa-b-omer-feyzi-i-uskudari-tees-1508>. [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024].
- Tanrıverdi, E. (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lüğati Tashih ve İkmal Çalışması*. Konya: Adal Ofset.
- Tiryakiol, S. (2013). *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Türkmen, M. (2023). *Teşrih-i Tîbâ' (Arapça-Türkçe Manzum-Mensur Sözlük)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Uluocak, M. & Eroğlu, S. (2024). İmâdî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İlm-i Lügat. *Türk Dili Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler*, (s. 7-30). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Uz, Ö. (2019). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî. *Turkish Studies*, 14(7), s. 4087-4111.
- Yakar, H. İ. (2007). Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î. *Turkish Studies*, 2 (4), s. 1015-1025.

- Yakar, H. İ. (2009). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id. *Turkish Studies*, 4 (4), s. 995-1024.
- Yazar, S. (2024). Sükker-i Sâfi (Celili, Abdülcelil B. Yûsuf). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukker-i-safi-celili-abdulcelil-b-yusuf>. [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024].
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.